

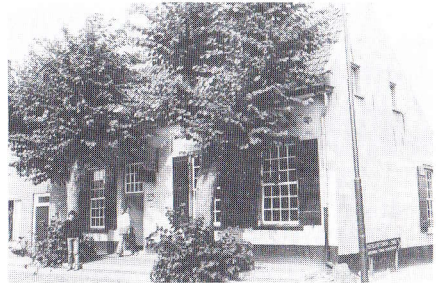
De lindeboom in Brabant

door N.C.M. Maes

De linde is bij uitstek een boom die op allerlei manieren verbonden is met de menselijke cultuur. Rond de linde zijn mythen en sagen ontstaan. In Tilburg verscheen Maria waarbij haar beeltenis in de boomschors achterbleef, zoals nu nog steeds ter plaatse te zien is. In Luyksgestel was een koortsboom. Iedere zieke die een naald in de bast stak zou voorspoedig genezen. In Bergeijk werden voorbijgangers lastig gevallen door een spokende, overleden pater. Onder de centrale lindeboom op het dorpsplein werd vergaderd door het gemeentebestuur, er werd rechtgesproken, markt gehouden en algemene berichten werden er aangekondigd. In Baarle-Nassau markeerde een aanzienlijke linde de grens en was tevens vergaderplaats. De reden dat de linde zo'n bijzondere plaats inneemt is wellicht gelegen in de grote geschiktheid tot snoei in allerlei mogelijke vormen, de hoge ouderdom die deze boomsoort kan bereiken, de indringende bloemengeur en mogelijk nog de hartvorm van het blad waaraan de nodige symboliek ontleend kan worden. Hoewel vooral na de oorlog veel lindebomen uit het Brabantse land zijn verdwenen, zijn er toch overal nog lindes al dan niet in snoeivorm te zien: rond de boerderijen en huizen, langs wegen en straten, in parken en landgoederen en op de dorpspleinen. Juist de laatste jaren zien we duidelijk een toenemende belangstelling en worden ze op veel plaatsen weer aangeplant.

Geen Monumentenwet voor bomen

Monumenten staan nooit op zichzelf, de omgeving bepaalt in belangrijke mate de belevingswaarde. Een op zich monumentale boerderij zonder beukhaag, de traditionele walnoot en pereboom, de wijnrank aan de zuidgevel en de snoeilinden is maar een armzalige vertoning. Menig dorpsplein en straatbeeld zou heel wat aardiger ogen met bomen. Toch beperkt de monumentenzorg zich in

Snoeilindes voor het oude 17e eeuwse raadhuis in Alphen, thans café

de praktijk meestal tot de gebouwde objecten. Een speciale Monumentenwet voor bomen, zoals in België en West-Duitsland bestaat in ons land niet. In Brabant worden de waardevolle groenelementen meegeïventariseerd in het landelijke Monumenten Inventarisatie Project (M.I.P.). In de meeste andere provincies is dit echter niet het geval. Wel wordt door de Bomenstichting een landelijke inventarisatie opgezet van waardevolle bomen.

Op de natuurlijke standplaatsen, de bossen en houtwallen, is de linde

plant. In Woensdrecht, Cuijk en Oisterwijk zijn houtwallen met lindeaanplant.

Uit stuifmeelonderzoek in de bodem blijkt dat de linde in het verleden altijd in onze bossen heeft thuis gehoord. Het hoogtepunt was in het Atlanticum (ca. 5000-3000 v.Chr.). Daarna heeft de linde het bos met meer andere boomsoorten moeten delen. Ook uit vele lindetoponiemen is op te maken dat deze boomsoort op talrijke plaatsen gestaan moet hebben (b.v. Lijndonk onder Bavel, Lijnsheike in Tilburg en Lijnt in Bergeyk).

*Geertruidenberg met dubbele rij linden op het Marktplein.
Op achtergrond 14^e eeuwse H. Geertruidkerk*

praktisch verdwenen. Dit geldt trouwens ook voor heel ons land. Een voorbeeld van jonge linden in bosverband is te zien in het Liesbos in Breda, als ondergroei van eikenaan-

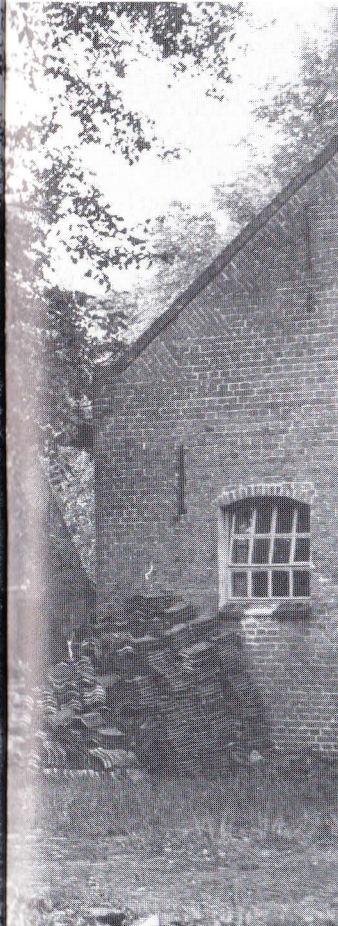
De Lind in Oisterwijk, de lindenrijkste gemeente in Brabant

Verondersteld wordt wel dat er in de latere middeleeuwen nog even een opleving is van de linde. Dat kan te maken hebben met een toenemend economisch belang vanwege de winning van zoetstof (lindehoning) en bastvezel.

Opvallende beplantingen

We zullen hier een aantal opvallende of bijzondere lindebeplantingen de revue laten passeren waarbij de historische bebouwing tevens een rol speelt. In Bergen op Zoom zien we de Korenmarkt met rondom snoeilindes van zo'n eeuw oud. De bebouwing is niet echt monumentaal maar

toch sfeervol, met een enkel historisch waardevol object. Etten-Leur heeft een langgerekt Marktplein met dubbele rij snoeilindes aan weerszijden. Deels zijn oudere bomen door jongere vervangen. Door parkeren, aanrijden en ontbreken van beschermende maatregelen zijn de bomen ernstig beschadigd. Onlangs heeft men beschermende maatregelen genomen. Aan het plein staan vele fraaie dorpswoonhuizen vanaf de 17de eeuw, het Sint Paulushofje uit 1681, een classicistisch raadhuis, een in aanleg middeleeuwse kerk en een jongere neogotische van architect P. van Genk. Tegenover het raadhuis staat de Moeierboom, een mogelijk 18^e of vroeg 19^e eeuwse etage-linde. Meer stedelijk is het eveneens langgerekte Marktplein van Geertruidenberg met zeer gave snoeilindeberceau rondom lopend. De bebouwing is monumentaal en vindt zijn hoogtepunt in de middeleeuwse Sint Geertruidkerk. Verder staat er een 16de-eeuws raadhuis, een in aanleg 15de-eeuws weeshuis, de hoofdwacht uit 1770 en een tweetal hardstenen pompen in Lodewijk XV stijl. Op de zandgrond van Midden-Brabant aan de Voorste Stroom ligt Oisterwijk, wellicht de lindenrijkste plaats. Ook hier staan vele fraaie oude dorpswoonhuizen. Rondom "de Lind" staan hoog opgaande lindebomen met in het midden het z.g. trouwlaantje, een lindenberceau. Achter het raadhuis van rond de eeuwwisseling staat een legendarische etage-linde van tenminste 300 jaar oud. Door beschadigingen in het verleden is de nog steeds vitale stam

Boerenhof in Alphen met oude linden bij karschop. Hoevenakkerdorp "de Hoeven"

ontwikkeld tot een groep van vervlochten kleinere stammen, die weer overgaan in de gestutte etagetakken. In Prinsenbeek is eveneens een linden-trouwlaantje te vinden. In Baarle-Nassau is het centrale dorpsplein "de Singel" omzoomd met snoeilindes, een toeristische trekpleister. Hier kunnen we nog voorbeelden zien van de vroeger toegepaste "boomchirurgie" waarbij boomholtes met cement of baksteen werden geplombeerd.

Tegenwoordig worden de boomholtes liever open gelaten. In de oorlog is het centrum van het merkwaardige enclavedorp Baarle-Nassau sterk beschadigd, maar toch weer sfeervol opgebouwd met behoud van enkele historische elementen zoals een 17de-eeuws Kempens verdiepingshuis en de dorpspomp van ca. 1840. In Hilvarenbeek staan op het Vrijthof, in de schaduw van de schitterende kerktoeren in Kempische gothiek, diverse

zijn hier in enkele rijen geplant. Ook dorpsstraten met lindebeplanting kunnen sfeerbepalend zijn. Voorbeelden daarvan zijn Leur met de Korte en Lange Brugstraat, Terheijden, Udenhout, het al genoemde Oisterwijk met diverse rijkbeplante straten, Reek nabij het 18de-eeuwse huis van de bekende orgelbouwersfamilie Smits en de Dorpsstraat van Luyksgestel. Onder Boxmeer bij Beugen is een straatweg fraai beplant met zilverlindes, die eigenlijk niet tot de oorspronkelijke lindesoorten gerekend kunnen worden. Op het landgoed Groot Molenbeek onder Bergen op Zoom staat een zeldzaam

Het gehucht Boomen, onder Someren. Een gave boerderijnederzetting met eeuwenoude linde

linden, alsmede een 300 jaar oude etage-linde. Van deze boom is de plantdatum, 1676 bekend. Vergelijkbaar, maar meer stedelijk, is het Marktplein van Oirschot. Hier stonden vroeger twee etage-lindes. De oudste vermelding gaat in Oirschot terug tot 1337, en is daarmee het vroegst bekende archiefgegeven van ons land (drs. J. Lijten, streekarchief). Tenslotte noemen we Sint Anthonis met een sfeervol lindeplein. De linden

voorbeeld van een oude zilverlinde. Deze is geënt op een onderstam van een zomerlinde. Meer landelijke situaties met boerderijbebouwing treffen we in: Baarle-Nassau bij Baarle-Boshoven, met o.a. een hoeve met gezwenkte topgevels en de driehoekige plaatse Tommel dat eigenlijk onder het Belgische Baarle-Hertog valt, Uden waar nog de strakgeschoren leilindes staan zoals ze verder alleen op 18de-eeuwse prenten voorkomen, de Loosbroekseweg in Heesch met een tweetal monumentale boerderijen met vele zware lindebomen op de erven, de 18de-eeuwse ontginning "Wilhelminapark" in Boxtel, het schitterende buurtschap Boomen ("Beschermd Dorpsgezicht") onder Someren met historische boerderijbebouwing en oude lindes w.o. een holle boom met stamomvang van 465 cm, de buurtschap Biest-Houtakker onder Hilvarenbeek en het hoevenakkerdorp "de Hoevens" onder Alphen en Riel met eveneens zwaar geboomte. In Best staat de oude Sint Annakapel omgeven met hoge lindes. Kerkhoven met markante snoeilinderijen zien we vooral langs de Maas: Engelen en Oud-Emmel onder de gemeente 's-Hertogenbosch, Reek en Sambeek. Spontane verjonging van linde, wat een zeer zeldzaam verschijnsel is in ons land, komt voor op het kerkhof van de parochie Loven in Tilburg, en siert daar menige kalkhoudende hardstenen grafzerk.

Onmisbaar element

In de parken van de Brabantse steden is de linde een onmisbaar element.

Hier treffen we ook wel andere soorten aan, buiten de oorspronkelijke Winter-, Zomer- en Hollandse linde, zoals de Krimlinde, Zilverlinde en Amerikaanse linde. Ook bijzondere gekweekte variëteiten komen wel voor zoals in het Helmondse kasteelpark, met een Laciniata-vorm van de zomerlinde met ingesneden bladeren. Als opmerkelijke parken noemen we hier het Anton van Duinkerkenpark in Bergen op Zoom van tuinarchitect L. Rosseels, het Wilhelminapark van L.S. Springer en Valkenberg in Breda

Linde in Sambeek. Oudste boom en linde van ons land, ca. 450 jaar

met o.m. een fraaie groep van zilverlinden, het Wilhelminapark eveneens van de bekende Springer in Tilburg en de "wandelingen" op de stadswallen van Den Bosch.

Een oudere traditie hebben de landgoederen. Brabant is zeker niet rijk aan landgoederen, integendeel. Toch zijn een aantal buitens aan de benedenloop van de Essche Stroom en Dommel nabij 's-Hertogenbosch bijzonder te noemen met name vanwege de monumentale bomen. 18de-, mogelijk nog 17de-eeuws zijn de dikke en hoog opgaande lindes van kasteel Nemerlaer, het voormalige seminarie Haarendael in Haaren, en Zegenwerp in Sint-Michiëlgestel. Een prachtige

Etagelinde op het Vrijthof te Hilvarenbeek, met 15e eeuwse toren

lindelaan heeft de Oude Waranda bij Tilburg met bomen uit het begin van de 19e eeuw. Op Haanwijk in Sint-Michiëlgestel is een opmerkelijke lindenberceau. Oudere lindes staan in de Waranda van Helmond op een eiland in een waterpartij, de oprijlaan van het kasteel van Beek en Donk, bij het kasteel van Loon op Zand, Zwijsbergen in Helvoirt, de Strijdhoeve in Udenhout en op Reeburg te Vught. De lindelaan op de dijk bij het voormalige kasteel Lithoijen springt al van ver in het oog. Een fijnzinnig gesnoeide haag van lindes staat op het landgoed Mattemburgh van het Brabants Landschap te Hoogerheide.

Een betoog over de linde in Brabant kan niet compleet zijn zonder verder in te gaan op de oude dorpslinden. Juist in de provincie Noord-Brabant komen de meeste oude lindebomen voor van zo'n 250 jaar of ouder. Verreweg de meeste komen in het midden en oosten van de provincie voor. De alleroudste linde en tevens oudste boom in ons land staat in Brabant: in Sambeek onder de gemeente Boxmeer, mogelijk in oorsprong een etagelinde. Deze linde heeft een stamomvang, op borsthoogte van bijna 8 meter en zal ca. 450 jaar oud zijn. Andere veteranen komen voor in Nuenen, Beers, Hilvarenbeek op het Vrijthof, Tilburg op de Heuvel en op de Schans, Oisterwijk op de Lind en in de Kerkstraat, Boomen bij Someren, in Vlijmen bij kasteel van Nieuwkuijk, thans het "Land van Ooit", de 2-stammige linde te Rucphen en wat ongelukkig gesnoeide

Etageline in Uden

Etageline in Tilburg

exemplaar bij boerderij IJzer Hek te Breda. Meestal worden deze bomen veel ouder geschat dan ze in werkelijkheid zijn. Duizend jaar is zelfs niet ongebruikelijk! In feite zijn ze meestal zo'n 250 à 350 jaar oud.

Duizendjarige lindebomen komen in West-Duitsland wél voor, zoals de linde van Heede, net over de grens bij Boertange. Deze boom heeft echter een omvang van maar liefst 17 meter! De als 800 jaar bekend staande Til-

burgse linde is vermoedelijk ca. 300 jaar. Deze boom is ongeveer even dik als die van Hilvarenbeek waarvan de ouderdom bekend is. De als 500 jaar bekend staande linde van Terheijden bleek na velling enige jaren geleden 180 jaar oud te zijn. Een linde bij kasteel Nemerlaer, helaas recent geveld, van ca. 450 cm omtrek bleek ongeveer 200 jaar te zijn. In de buurt van Zoutleeuw in België staat een linde van bijna 8 meter omvang bij een kapel uit 1542. Het lijkt waarschijnlijk dat de boom ook van die tijd is. Vaak zijn er ter plaatse wel oudere meldingen van een lindeboom, maar die betreffen dan een voorganger. Van verschillende plaatsen als Hilvarenbeek, Oirschot en Eindhoven is bekend dat er twee linden op het dorpsplein stonden.

Etage snoeivorm

Opmerkelijk is de etage snoeivorm van de oude dorpslindes. Behalve praktisch nut is hier ook een symboliek aan verbonden. Een complete linde heeft drie etages, zelfs vijf kwam voor, die een hiërarchie van God, geestelijkheid en wereld danwel hemel, aarde en onderwereld voorstelden. In Duitsland werden, en worden hier en daar nog wel, lindefeesten gevierd, waarbij er een plan-kier wordt gemaakt op de eerste etage, als dansvloer voor de jeugd compleet met muzikanten. Oude etage-lindes komen in ons land alleen in Noord-Brabant voor. Ook in België en Duitsland staan er nog verscheidene.

De meeste etage-lindes hebben nog slechts een etage of soms zelfs dat niet

eens meer zoals in Tilburg. De centrale stam is door het snoeiwerk altijd wat zwak en stormgevoelig. De gaafste is die van Nuenen, die bijzonder hoog is. Enkele kleinere etage-lindes, uit de 18de eeuw of jonger, staan in Etten-Leur, Uden, Nistelrode, Beek en Donk, Leenderstrijp, Eersel, Beers, Handel en Groeningen. Ook buiten Brabant komen enkele kleinere exemplaren voor zoals langs de IJssel en in Limburg.

De eeuwenoude lindes van Brabant hebben naast hun betekenis als monument met een eigen belevingswaarde, een groot belang voor de genetische variatie van ons bomenbestand. Een aantal van deze bomen komen ongetwijfeld nog uit de natuurlijke bossen die inmiddels zijn verdwenen. Het blijken drie soorten te zijn: de Winterlinde, de Zomerlinde en de Hollandse linde. De laatste is de natuurlijk ontstane kruising tussen de winter- en zomerlinde. Bovendien is uit onderzoek gebleken dat binnen de soorten zelf een grote genetische variatie bestaat. Zo wijkt de Hollandse linde van Tilburg af van de andere Hollandse lindes in bladvorm en vrucht. Van de Tilburgse Hollandse linde is tot nu toe zelfs geen tweede vergelijkbare boom gevonden. Ook de zomerlinde van Nuenen, met afwijkende vruchtvorm, is in ons land uiterst zeldzaam. De zomerlinde van Oisterwijk heeft weer een geheel eigen bladvorm. Het zou van groot belang zijn om de oude lindes te stekken en verder te kweken om deze specifieke variëteiten voor de toekomst veilig te stellen. Inheems lindemateriaal zou weer op tal van plaatsen in de

houtwallen en bossen van de Brabantse beekdalen kunnen worden aangeplant. Ongetwijfeld is er al veel verloren gegaan.

Linde toptien van Brabant

1. Sambeek. 780 cm omtrek, ca. 450 jaar, Hollandse linde, mogelijk voormalige etage-linde.
2. Nuenen. 625 cm omtrek, ca. 350 jaar, Zomerlinde, etage-linde.
3. Beers. 679 cm omtrek, ca. 350 jaar, Hollandse linde, boerderij-linde.
4. Hilvarenbeek. 565 cm omtrek, ca. 300 jaar, Hollandse linde, etage-linde.
5. Tilburg, Heuvel. 540 cm omtrek, ca. 300 jaar, Hollandse linde, voormalige etage-linde.
6. Oisterwijk. 450 cm omtrek, ca. 300 jaar, Zomerlinde, etage-linde.
7. Tilburg, de Schans. 494 cm omtrek, ca. 275 jaar, Hollandse linde (voormalige boerderijlinde?).
8. Haaren, Nemerlaer. 540 cm omtrek, ca. 200 jaar, Hollandse linde, landgoedlinde.
9. Beers. 492 cm omtrek, ca. 250 jaar, Hollandse linde, boerderij-linde.
10. Someren, Boomen. 465 cm omtrek, ca. 250 jaar, Hollandse linde, boerderijlinde.

Tenslotte nog iets over de toekomst van de linde. Hierboven zijn we al een aantal problemen die de oude lindes bedreigen tegengekomen: kappen, storm, bodemverdichting en aanrijshade. Wortelbeschadiging door grondwerkzaamheden en wa-

terstandsverlaging bij bouwwerkzaamheden kunnen daar aan toegevoegd worden. Gezien de zeer hoge leeftijd die de linde kan bereiken hoeven we niet zo gauw bang te zijn dat een boom aan zijn einde is. Er zijn ook geen ziekten die echt bedreigend zijn, zoals bij de iep. Toch wordt er bij parken en landgoederen dikwijls veel te snel aan verjonging gedacht, juist als de bomen karakter gaan krijgen en holten in de stam gelegenheid geven aan vlermuizen en boombewonende vogelsoorten. Een linde stelt weinig eisen, maar het is wel zaak te letten op de groeiomstandigheden. Bodemverdichting en aanrijshade zijn de grootste problemen. Om die redenen is de monumentale linde van Terheijden omgezaagd en

Etage-linde in Beers

vervangen. Ook de schitterende Marktlinde van Etten-Leur zijn met moeite nog te redden en de onvervangbare linde op de Heuvel van Tilburg heeft met de geasfalteerde weg tot aan de voet van de stam veel te lijden gehad. Linden bij kasteel Nemerlaer in Haaren, in het park Valkenberg in Breda en in de Reit te Tilburg zijn geheel onnodig omgezaagd. In Erp wordt thans een oude linde bedreigd door wegverbreding. De etage-linde in Uden die een paar jaar geleden door baldadigheid in brand werd gestoken heeft het gelukkig overleefd.

De boomverzorging, ook wel boomchirurgie genoemd, geeft recentelijk een ontwikkeling te zien van ingrijpende en kostbare behandelingen naar voornamelijk aandacht voor

verbetering van de bodem. Takbels, uitfrozen van wonden, sterke snoei, en lakbalsems op wonden blijken vaak overbodig en zelfs eerder nadelig. Bescherming van de stam tegen beschadigingen en een goede doorluchting van de bodem zijn in feite de belangrijkste zaken. Overigens zouden vele monumentale bomen verdwenen zijn als er geen aandacht was geweest van onze boomverzorgers. Die aandacht voor de linde met de beschermgodin Freija, blijft nodig en is alleszins de moeite waard.

Overgenomen uit: Monumenten, jaargang 10, nummer 3/4, maart/april 1989.

Het fraaie dorpsplein in Etten met snoeilindes. De neogotische kerk van architect van Genk op de achtergrond

Naschrift redactie

De auteur maakt in het artikel melding van het onnodig verwijderen van een lindeboom bij kasteel Nemerlaer in Haaren.

Brabants Landschap is verantwoordelijk voor het verwijderen van deze boom. In het park van Nemerlaer is in 1986 gestart met de restauratie en deels vervanging van de parkbomen. Om ook de generatie na ons te kunnen laten genieten van monumentale bomen is geleidelijke vervanging noodzakelijk.

Door onvoldoende ingrijpen zou het park gezien de weinig gevarieerde leeftijdsopbouw van de bomen over ca. 25 jaar een trieste aanblik krijgen. Het is namelijk te verwachten dat veel bomen vrijwel tegelijkertijd in de verval-fase geraken. Grootschalige verjonging zou dan onafwendbaar zijn, waardoor de generatie na ons de aanblik van een door majestueuze bomen opgebouwd park zullen moeten ontberen. Bovendien is dunning noodzakelijk om de nog vitale, waardevolle oude bomen meer ruimte te geven, waardoor de concurrentiepositie wordt versterkt en uiteindelijk de levensduur wordt verlengd. Een park is geen dood monument, maar een levende gemeenschap van bomen.

Een park kan zijn karakter alleen behouden door onderhoud en herplant. De mate van menselijke beïnvloeding is derhalve altijd groot.

De in het artikel bedoelde linde stond vlak naast een andere linde, waarvan standplaats, kroonvorm en levensmogelijkheden aanmerkelijk gunstiger waren.

De minst vitale en gedeeltelijk ingescheurde lindeboom, die een goede ontwikkeling van de "buurboom" beperkte, is gekapt.

Deze maatregel heeft de vrijgestelde monumentale lindeboom erg veel goed gedaan. In enkele jaren tijd heeft de kroon zich indrukwekkend ontwikkeld.

Wij zijn van mening dat het vrijstellen van deze boom mede heeft veroorzaakt dat hij thans op het lijstje van de toptien van lindebomen is opgenomen.

De linde van Nemerlaer